

**AZERBAJCAN EFSANELERİNİN
ZİLE'DE ANLATILAN TAŞ MERCİMEK TARLASI EFSANESİ
YANINDA
ANADOLU VE DİĞER TÜRK EFSANELERİ İLE MUKAYESESİ**

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI*

Bilindiği gibi Azerbaycan halkı Anadolu'nun doğusundan başlayarak Hazar Denizi ve Kafkas dağlarından İran içlerine kadar uzanan geniş topraklar üzerinde varlıklarını sürdüren, Anadolu halkı gibi Oğuz boylarından oluşan önemli bir Türk topluluğudur.

Yüzyıllar boyu ortak kültür değerlerimizden Dede Korkut ve Köroğlu'nun yanı sıra gerek Anadolu gerekse Azerbaycan halkı tarafından sevilip sayılan, baş tacı edilen Kadı Burhanettin, Fuzulî, Kurbanî Mesihî, Tufarganlı Abbas, Molla Penahî gibi alim ve şairlerle birlikte günümüzde Bahtiyar Vahapzade, Nebi Hazrî gibi şairlerin şiirleri iki toplumun zevk aldığı şiir güzelliğinin ortak paydalarıdır.

Dili, ırkı, geçmişi aynı olan bir elin parmakları gibi aynı kola bağlı bu iki toplulukla, farklı coğrafyalarda varlıklarını sürdüren Uygur, Şor, Kırgız, Kazak, Gagauz, Kıbrıs, Batı Trakya, Bulgaristan ve Romanya gibi yerlerde kimliklerini ve Türk kültürünü yaşatan diğer Türk boylarının efsanelerinde de büyük birliktelik görülmektedir.

Efsane dünyasına göz attığımızda karşımıza motiflerle süslü ilginç halk anlatımları çıkar. Bunlar kültürümüzün tapu senetleri konumunda olup her biri yeni biçimlere bürünüp farklı coğrafyalara yayılmışlardır.

Azerbaycan'da anlatılan Tepeg Kuşu adlı efsaneyi Malatya'da Gıdı Gıdı Kuşu Efsanesi adı ile; Turaç adlı efsaneyi, Anadolu'da Turaç Kuşu efsanesi adı ile; Ağrıdağ adlı efsaneyi, Anadolu'da Ağrı Dağı efsanesi adı ile Azerbaycan'da anlatılan Kız Kulesi adlı efsaneyi de farklı varyantlar halinde anlatılışını Anadolu'nun iki farklı kenti olan İstanbul ve Mersin'de görüşümüz benzer efsanelerden sadece birkaçıdır.

Azerbaycan ve Türk dünyasında anlatılan efsaneleri motif yapıları bakımından inceleyip karşılaştırdığımızda başta taş kesilme motifi olmak üzere pek çok ortak motifte birleştikleri görülmektedir.

Anadolu Türkleri arasında efsane, menkıbe ve esatir terimleri ile karşılanan bu tür Azerbaycan'da esatir, mif, efsane; Özbekisten'da rivayet, efsani; Türkmenistan'da espana, ravayat; Kazakistan'da espane, legande, anız vb. sözcüklerle karşılanmaktadır.

Bir doğa olayının, bir varlığın meydana gelişinin, doğa elemanlarından birinde olan bir değişikliğin, doğaüstü özellikler gösteren kişilerin hayatlarının halk hafızasında ve hayalinde yaşayan biçimiyle belli bir yere ya da bir olaya bağlanarak olağanüstü olaylarla süslenip

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölüm Başkanı

anlatıldığı hikâyeler olarak tanımladığımız efsane kavramı bütün Türk yurtlarında sınıflandırmalar, içerikler ve motif yapıları bakımından önemli benzerlikler göstermektedir.

Azerbaycan'da anlatılan Ağrı Dağı Efsanesi Anadolu'da; Taşa Dönen Çoban Efsanesi Anadolu, Makedonya ve Batı Trakya'da; Baykuş Efsanesi Anadolu, Özbekistan ve Kırgızistan'da; Keklik Efsanesi Anadolu'da, Uygurlar'da, Kıbrıs'ta; Kaplumbağa Efsanesi Anadolu'da, Batı Trakya'da Kıbrıs'ta, Türkmenistan'da, Özbekistan'da, Kırgızistan'da, Kazakistan'da ve Makedonya Türkleri arasında benzer biçimlerde anlatılmaktadır.

Efsaneler aslında birer inanç meselesidir.

Kuşun çıkardığı sesin bir olaya bağlanması, tepesindeki tüyün bir eşyanın izi olduğu düşüncesi, şekilli kayaların özellikle bir efsane konusu olarak Türk ülkelerinde anlatılması hep inanca dayanan yorumlardır.

İnsanın taş kesilmeyeceğini , çocuğun kuş olup uçamayacağını, kadının ya da kötü niyetli bir kimsenin taş kesilmeyeceğini biliriz ama olay zinciri içinde güzelce yoğrularak sunulan hoş anlatmalara inanmaya kendimizi sanki zorunlu hissediriz. Bizim için olanaksız gibi görülen işler efsane dünyası için son derece doğaldır.

İşte Azerbaycan'da anlatılan Cavanşir Galası Efsanesi ile Anadolu'da Zile'de anlatılan Şeyh Ahmet Efsanesi bizi inandıran, aslında halkı eğitmek için oluşturulmuş anlatmalardır.

Azerbaycan'da;

“Azerbaycan halgının gehreman oğlu Cavanşir'in adını taşıyan gala, İsmayılı rayonundadır. Galanın heyetinde heç yanda tapılmayan nâdir güller ve bezek ağaçları bitir.

Rivayet edirler ki, Cavanşir'in kızları ağaç, gül ve çiçek dipçeklerini heyete -açık havaya- çıkarırlarmış. Onlar gülleri götürüp eve getirmek isteyende birden atalarının ölüm haberini eşidirler.

Dipçekler ellerinden düşüp sınır; güller, çiçekler, bezek ağaçları yere dağılır.

Deyirler, Cavanşir galasının heyetinde biten nâdir bezek ağaçları ve gül-çiçekler gehremanın kızlarından galmış yadigârlardır.¹

biçimindeki efsanede, doğa güzelliğinin bozulmaması için Cavanşir Galası'ndaki nadir çiçeklerin koparılmaması, güzel ağaçların kırılmaması, bir dal parçası bile olsa ağaçların başka amaçlarla yerinden taşınmaması, tepedeki yeşilliğin korunması amaç edinilmiş, çiçek koparanın ya da bir ağaç parçası götürenin yakınlarından birinin ölüm haberini alacağı biçiminde bir korku fikri ortaya atılmış, bir iki olayla da bağlantı kurularak halk üzerinde psikolojik bir baskı yaratılıp güzel çiçeklerin, nadir ağaçların korunması sağlanmıştır.

Anadolu'da da buna benzer pek çok efsane anlatılmaktadır.

¹ Prof. Dr. Maarife Hacıyeva, Prof. Dr. Celal Tarakçı, Şahin Köktürk, Azerbaycan Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Samsun, 1995, s. 66-67

Bunlardan Zile’de anlatılan Şeyh Ahmet Tepesi Efsanesi de aynı motifi taşıyan ilginç efsanelerdendir.

“Zile’nin sekiz km. kuzey batısında Kepez Köyü üzerinde Şeyh Ahmet Yatırı bulunmaktadır. Bugün Zile’nin her tarafındaki orman kesilip yok edildiği halde yatırın bulunduğu çevre sık ormanlarla kaplı, yemyeşil bir tepe görünümündedir.

Buraya ziyarete gelen, kurban kesip, yiyip içen halk, buradan bir çiçek ya da bir dal parçası götürürse gece riyasında korkutulacağına, eğer götürdüklerin ertesi gün getirmezse ya kendisine bir fenalık geleceğine ya da yakınlarından birinin öleceğine inanılmaktadır.²

Bu iki efsanede de amaç doğayı korumaktır.

Efsanelerde ön planda görülen husus ders vermektir. Azerbaycan’a anlatılan Ağrı Dağ Efsanesinde;

“Bir sarvan deve gatarı ile Ağrı’dan geçirmiş. Ağrı’nın başında susuzluk bunları yahalayır. Develer terpeno bilmir. Sarvan üzünü göye tutup deyir:

-İlahi, bu dağın başında olan düzengahda bir su çihart, devenin birini gurban keserem.

Ağrının başında olan düzengâhda bir göl emele gelir. Sarvan ve develeri sudan içib sirab olandan sonra Ağrı’dan inirler.

Sarvan dediği gurbanı yerine yetirmir, andı pozur. Yahasından bir bit tapıb öldürür:

-Allah, bu da senin gurbanın, -deyir.

Allah’ın gezebi tutur. Ağrıdağın eteyinde sarvanı gatarlanmış develeri ile daş edir.”³

(Bir kervancı deve katarıyla birlikte Ağrı Dağı’ndan geçiyormuş. Ağrı’nın başında bunları susuzluk yakalamış. Develer susuzluktan hareket edememiş. Kervancı başını göğe kaldırıp:

-İlahi, bu dağın başındaki düzlükten eğer su çıkartırsan, devenin birini sana kurban edeceğim” demiş.

Ağrı’nın böğründeki düzlükte, birden bir göl meydana gelmiş. Kervancıyla develeri, sudan içip doyduktan sonra Ağrı’dan inmişler.

Deveci, söz verdiği kurbanı kesmeyip andını bozmuş. Yerine yakasından bir biti öldürmüş ve:

-Ey Allah bu da senin kurbanın demiş.

Allah’ın gazabı tutmuş ve Ağrı Dağı’nın eteğinde kervancıyı develeriyle birlikte taş etmiş.)

Biçimindeki anlatımın benzerine, Anadolu’da Deveci Dağı Efsanesi adı ile anlatılan efsanede rastlamaktayız.

Her iki efsanede sonuç ve alınması gerekli ders açısından önemli bir benzerlik bulunmaktadır.

Ayrıca Ağrı Dağı efsanesinin aynı adla anlatılan Azerbaycan ve Anadolu varyantları önemli benzerlikler taşımaktadır.

² Mehmet Yardımcı-Cahit Kavcar, Efsanelerimiz, Malatya, 1988, s.205

³ Ehliman Ahundov (Çev. Semih Tezcan), Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri, Ankara 1994, s.413

Taşa dönüşme ile ilgili efsanelerin bütün Türk yurtlarında yoğun biçimde anlatılması önemli benzerliklerin başında bulunmaktadır. Azerbaycan'da:

“Revayete göre Zar şehrinde zalim bir hökmdar var imiş. Bu hökmdar güzel kızları tutup zorla haremhanasına aparmış. Gırh güzel giz heremhanaya gitmeyip kaçır. Zalim hökmdar goşun gönderir ki, onları tutup heremhanaya getirsinler. Gızlar goşunu görende Allah'a yalvarıb dua edirler ki, onları daşa döndersin. Allah da onları daşa dönderir.”

(Rivayete göre Zar şehrinde zalim bir hükümdar varmış. Bu hükümdar, güzel kızları tutup zorla haremine götürmüştü. Bir gün kırk güzel kız, hareme gitmeyip kaçmışlar.

Zalim hükümdar, onları tutup haremine getirmeleri için arkalarından asker göndermiş. Kızlar, askerleri görünce Allah'a yalvarıp kendilerini taş etmesini istemişler. Allah da onları taş döndürmüştü.)

biçiminde anlatılan Kırk Kız efsanesinin sonuçları aynı, anlatımları farklı olmak koşulu ile Türkmenistan'da anlatılması; Azerbaycan'da “Taşa Dönen Çoban” efsanesinin Anadolu'da benzer biçimde anlatılması, Azerbaycan'da anlatılan “Daş Kız” efsanesinin Anadolu ve Makedonya'da benzer biçimde dile getirilmesi Türk dünyasında taş kesilme motifinin yaygınlığının örneklerinden bazılarıdır.

Benzerini Azerbaycan'la Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bulduğumuz ve Kumuk Türkleri arasında anlatılan:

“İnguşların oturduğu bir köyde, zengin ve tanınmış bir ailenin güzel bir kızı vardır. Yakın köylerden birinde oturan yakışıklı bir genç, düğün eğlencelerinin birinde bu kızı görür.

Kız oğlana âşık olur ve oğlanın ailesi kızı ister. Fakat kızın ailesi oğlan tarafının fakirliğini ileri sürerek kızı vermez.

Sonunda kaçmaya karar veren âşıklar, kızın hizmetkârının yardımı ile kaçarlar. Ama babası bir atlular alayı ile takibe çıkar.

Kaçaklar evvela takipçilerin sesini, sonra da atlarının soluğunu işitirler. Biraz sonra öleceklerini anlarlar.

Tanrı'ya yalvarırlar; takipçilerin eline düşmektense kendilerini taş etmesini dilerler. Onlar, iki müslüman mezar taşı şeklinde taş kesilirler.”

biçimindeki bu efsanın özde aynı fakat anlatımda ve olayların gelişiminde çok az farklılıklar göstererek

(Babasının çobanını seven kızı başkasına verirler. Kız da düğün günü çobanla kaçar. Yakalanacakları sırada kız taş veya kuş olma dileğinde bulunur. Kız ile oğlan sırt sırta taş kesilirler.)

biçiminde Kahramanmaraş'ta;

(Padişahın kızını isteyen fakir genç, atıldığı zindandan kız tarafından kurtarılır, birlikte kaçarlar. Yakalanacakları sırada karşılıklı durup taş veya kuş olmayı dilerler. Kaçaklar taş kesilirler.).

biçiminde Yozgat'ta anlatılmakta, benzer anlatmalara da Ordu, İzmir, Mersin ve Giresun'da rastlandığı bilinmektedir.

Azerbaycan ve bütün Türk halkları folklorundaki kimi efsanelerde bir nevi kurtuluş olarak karşımıza çıkan taş kesilme düşünceleri Türk halkının günlük yaşamına kadar girmiş, taş kesilme genellikle bir ceza olarak halk hafızasına yerleşmiştir. İlenmelerde “Taş kesilesiçe” gibi kullanılan bu motif , saygısızlıkların da cezai sonucu olarak görülmekte ve “Allah'tan korkmayan taş olsun, Ekmeğe basan taş kesilsin,” gibi kullanımlarla görülmektedir.

Azerbaycan'da;

“Bir gün gullugçu gız hanımın darağını alıb başını darayır. Darağı bohçaya, patların arasında tahçaya goyur.

Aradan heyli keçir. Hanım başını yuyurmuş, darağı isteyir. Gullugçu gız darağın yerini unudubmuş.

Ne geder çalışırsa darağın yerini yadına salabilmir.

-Hanım, vallah darağın yerini unutmuşam.

Hanım gullugçu gızdan şüphelenir.

-Darağı oğurlamısan! -deyir.

Gız hecaletinden ter dökür.

-Hanım, benim elim eğri değil, darag buralardadır. Hara goyduğumu yadıma sala bilmirem.

Hanım hirslenir:

-Onda gonşuya, ya gohuma vermisen.

Gız görür hanımı inandıra bilmir. Eli eyri guluçgu kim bu evde yaşamag, ya da govulmag ona ağır gelir. Deyir:

-İlahi, hecalet meni öldürer, ya meni daş ele, ya da guş.

Gız guş olur, Turac guşu.

Gız guş olandan sonra darağın yeri yadına düşür . Bağçaya gonub ohuyur, darağın yerini hanıma bildirir:

Tahçadadır,

Bohçadadır,

Bohçadadır,

Tahçadadır.”⁴

(Günlerden biir gün hizmetçi kız, evin hanımının tarağını alıp başını tarar, Sonra tarağı bohçaya, elbisenin arasında duvarın deliğine koyar.

Aradan hayli zaman geçer. Bir gün hanım, başını yıkıyormuş, kızıdan tarağı ister. Hizmetçi kız tarağın yerini unutmuşmuş.

Ne kadar düşünmüşse de tarağın yerini bir türlü hatırlayamaz. Hanıma:

“Hanım, vallahı tarağın yerini unuttum”,der.

Hanım, hizmetçi kızıdan şüphelenir ve:

⁴ Dr. Metin Ergun, Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, Ank. 1997, s.478

“Tırağı çaldın!” der.

Kız, utancından terler.

“Hanım, benim elim eğri değil, hırsız değilim. Tarak buralardadır. Nereye koyduğumu hatırlayamıyorum”.

Hanım kızar ve:

“O zaman ya konu komşuya ya da akrabalara verdin”, der.

Kız bakar, hanımı inandıramıyor. Eli eğri, hırsız bir hizmetçi gibi bu evde yaşamak veya kovulmak kızı ağır gelir ve:

“İlahi, bu utanç beni öldürecek, ya beni taş eyle ya da kuş”, der.

Kız, kuş olur, turaç kuşu.

Kuş olduktan sonra tarağın yeri kızın aklına gelir. Bahçeye konup öter ve tarağın yerini hanıma söyler:

“Tahçadadır,

Bohçadadır,

Bohçadadır,

Tahçadadır.”)

biçiminde anlatılan turac kuşu efsanesi de Anadolu’da benzer biçimde anlatılmaktadır.

Utanma ile ilgili efsanelerde öz aynı olmakla birlikte sonuçlarında farklılık görülen efsane anlatımları çoğunluktadır.

Azerbaycan’da: “Tısbağa güzel bir gelin iymiş. Bir gün yuyunmagçün su gızdırıymış. Paltarını soyunuf girir tasa, başlayır çimmeye.

Birden gaynatası içeri girir. Görür ki, gelini tam çulçilbagdı. Gelin de bilmir ki, neylesin, harda gizlensin. Üzünü göye tutuf yalvarır ki, ne ola bir şey ola, bedenim örtüle.

Gelinin ağzından söz gurtarmamış dönür tısbağaya. Deyirler, hemin tasdır ki, dönüf olub tısbağanın çanağı. Hemişe bu çanağı belinde gezdirir ki, çilbag bedenini örtsün.”

Kaplumbağa güzel bir gelinmiş. Bir gün yıkanmak için su ısıtır. Elbiselerini çıkarıp girer tekneye ve yıkanmaya başlar.

Birden içeri kaynatası girer. Bir de bakar ki, gelini baştan ayağı çırıl çıplak. Gelin ne yapacağını bilemez. Nereye gizlensin? Yüzünü göğe tutup:

Bir şeyler olsun da bedenim örtülsün diye yalvarır.

Gelin daha sözünü bitirmeden kaplumbağa olur. Derler ki içinde yıkandığı o tekne dönür kaplumbağanın çanağı olmuş. O bu tası çıplak vücudunu örtmesi için daima belinde gezdirir.)

Biçimindeki gelinin utanma sonucu kaplumbağaya dönüşme efsanesi Anadolu ve diğer Türk yurtlarında çok farklı bir anlatım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her ikisinde de insanın kaplumbağaya dönüşme sonucu görülmekle birlikte Anadolu ve diğer Türk yurtlarında hile yapan bir kişinin kaplumbağaya ceza sonucu dönüştüğü anlatılmaktadır.

Azerbaycan’da; “İhtiyar bir adamın namuslu ve güzel bir gelini vardır. Hamile gelin saçını yıkayıp tararken kayınatası içeriye girer. Çok utanan gelin, tarağı başına takarak kuş olmak için dua eder. Gelin ‘tarakçın’ kuşuna döner.” **biçiminde anlatılan efsanenin tıpatıp benzeri Anadolu’da**

Malatya yöresinde yaygın olarak:“Banyodan çıkan gelin, saçlarını gören kayın babasından utandığı için Allah’a yalvarıp taş veya kuş olmayı diler. Saçındaki tarağıyla birlikte ‘taraklı’ kuşuna döner.” **Biçiminde anlatılırken bir benzeri de Gaziantep’te;** “İbibik taze bir gelinmiş. Bir aynanın karşısında saçını tıyormuş. Bu sırada kızın babası içeri girmiş.

Utanmış, 'kayın babam başımı dolbak (örtüsüz) gördü. Yüzüne nasıl bakayım artık demiş. Bunun üzerine Allah gelini bir ibibik kuşu yapmış. Başındaki kepezi (perçemi) tarağı imiş."

biçiminde anlatılmaktadır. Aynı efsane Makedonya'da ve Bulgaristan Türkleri arasında da bilinmektedir.

Azerbaycan'da, Hop hop efsanesi ile başını yıkayan gelini kayın babası görür. Gelin utancından kuşa döner. Gelin ondan sonra sürekli Gültop ve Hop hop adlarındaki çocuklarını arar olmuş içeriği ile anlatılmaktadır.

Aynı efsanenin Türkmenistan'da ; 'Şanapipik padişah kızıdır. Kız, geleneği, göreneği, saygıyı öğrenmez. Her görünüşünde babasından ekmek ister. Adam, kızını kargışlayarak başındaki tarakla birlikte 'şanapipik kuşu'na dönderir. biçiminde anlatılması bu ortaklığın ilginç örneklerindedir.

Bütün Türk bölgelerinde kuşa dönüşme efsanelerinde ortak olarak görülen durum ya karşı çıkma, ya utanma, ya korku ya da kızgınlık sonucu oluşan durumdur.

Örneğin, bir Azerbaycan efsanesinde "Kızılgül ile bülbül bir birlerini sever. Kızın babası buna karşı çıkar. Kız üzüntüsünden kahırlanıp dua ederek güle dönüşür, Bülbül de kuşa dönüşür. Gülün etrafında döner durur." biçiminde anlatılan efsanede sevgililere ailenin karşı çıkması sonucu oluşmuş bir durum gözler önüne sergilenmektedir.

İlginç bir Azerbaycan efsanesi olarak bilinen "Pervane Şah kızı, Ateş de çiftçinin oğludur. Şah bunların sevgisine karşı çıkar. Oğlanla kız kaçır. Şah onları yakalattır. Vezir kızı kendi oğluna almak istediği için oğlanı ateşe döndürür. Kız da üzüntüsü ile Tanrı'ya yalvarır. Dileği yerine gelir ve pervaneye döner." biçimindeki efsanede de sevenlere karşı çıkma duygusunun ön plana çıktığı görülür.

Yine Azerbaycan'da anlatılan "Semender adlı oğlanla, Gönçe adlı kız bir birlerini sever. Beyin oğlu da Gönçe'ye âşıktır. Semender iftiraya uğratılıp yakılmak istenir. Gönçe sevgilisinin öldürülüp kendisinin bey oğluna verileceğini öğrenince Tanrı'ya yalvarır ve dileği yerine getirilerek Gönçe pervaneye. Sevgilisi de semender kuşuna dönüşür." Ve Azerbaycan'da yaygın olarak anlatılan " Peri adındaki kız bir oğlanı sever. Peri'nin babası buna karşı çıkar ve oğlanın yanardağdan ateş getirmesini ister. Oğlan düşmanlar tarafından öldürülür. Peri de dua edip pervaneye döner." efsanesinde de kızın sevmediği insanla evlendirileceği korkusu ön plana çıkmaktadır.

Üvey Ana konusunu işleyen efsanelerin çoğunlukta olması da dikkat çeken hususlardandır.

Azerbaycan'da "Bir kızla bir erkek kardeş varmış. Üvey anaları bu çocuklara hiç iyi davranmaz, horlar, döver, sövermiş. En ağır işleri onlara yaptırılmış. Üvey ana bir bahar günü, çocukları kenger toplamaya göndermiş.

Daha büyük olan kız, kengerleri bıçakla kestikten sonra, erkek kardeşine vermiş, o da bunları sırtındaki torbaya atarmış. Akşam olup dönme zamanı gelince, kız erkek kardeşine “Göster bakalım kengerlerimizi” demiş. Oğlan torbayı açınca bakmış ki içinde bir tane bile kenger yok. Oğlan şaşırılmış, kız da “Sen hepsini yedin değil mi, şimdi üvey anamıza ne diyeceğiz?” diye bağırmış.

Oğlan her ne kadar yemediğini söylemişse de kız inanmamış. Bunun üzerine oğlan da “Madem inanmıyorsun aç da karnıma bak” demiş. Kız elindeki bıçakla kardeşinin karnını yarıp bakmış. Gerçekten de kengerler yokmuş. Bunun üzerine dönüp torbaya bakmış. Meğer torbanın altı delikmiş.

Kardeşinin öldüğünü gören kız ağlayıp sızlayarak, ellerini havaya kaldırmış ve Allah’tan kendisini kuş yapmasını dilemiş. Dileği kabul edilmiş ve bir kuş olup dağ bayır gezmeye başlamış. O günden beri de her yerde öterek, kardeşini kendisinin öldürdüğünü, şu sözlerle dile getirmiş:

“Keko, keko
Kim öldürdü,
Kim yıkadı
Ben öldürdüm
Ben yıkadım”

biçiminde anlatılan bu efsanenin Anadolu’da Malatya’nın Darende ilçesinde *Gıdı Gıdı Kuşu* adı ile anlatıldığı bilinmektedir. Aynı efsanenin Anadolu’nun çeşitli yerlerinde ve Batı Trakya’da az farklılıklarla söylendiği görülmektedir.

Türk ve dünya efsaneleri arasında gaybdan gelen ses konusuna yer veren efsaneler de oldukça yaygın olup bunların ilginç özellikler gösteren örnekleri bulunmaktadır.

Bu efsanelerden biri Azerbaycan’da:

“Efsaneye göre geçmiş zamanlarda kız-gelinler Amuduh Piri olan dağdan çadır yığırlarmış. Pir olan Amuduh dağı çok çadırılık imiş. Çadır yığan kız-gelinler ahmaz ve tükenmez su çalası örürler. Kız-gelinler çaladaki su ile el-üzlerini yuyurlar. Gızlardan üçü çalada olan suyun içine tükürür. Su yoh olur. Üç kız da gayadan tepesi aşağı asılı galırlar. Galan kız-gelinler teşvişe düşürler. Bu zaman gayıbdan ses gelir:

-Çadırılık içinde iki gebir var. O gebirlerin üstünde günbez tiksenizsu geri gayıdar, gızlar da asılılığdan hılas olarlar.

Gızlar tez geri gayıdır, ehvalatı nağıl edirler. Adamlar ahtarıb tebırleri tapırlar. Üstünde günbez tikirler. O saat su gayıdır. Asılı gızlar da hıles olurlar.”⁵ **biçiminde anlatılan Amuduh Piri adlı efsanedir. Bu efsanenin bir benzeri Diyarbakır yöresinde, Amidih Piri adı ile fakat bir masal biçiminde anlatılmaktadır.**

Batı Trakya efsanelerinden İskeçe’de anlatılan Ali Taşı efsanesindeki keçileri tuzakla yakalayan Ali’nin duyduğu gaipten gelen Yeter Ali Yeter sesi, Bulgaristan Türkleri arasında anlatılan Sarıkız

⁵ Ehliman Ahundov, Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri, Ankara, 1994, s. 421

Efsanesi’ndeki gaipten gelen; “Sarıkız gelmesine geliyorum! Ağlayarak mı geleyim, çağlayarak mı?” sesiAnadolu efsanelerinde Bingöl’de; Tortum Gölü Efsanesi ndeki gaipten gelen seslerle Zile’de anlatılan Taş Mercimek Tarlası adlı efsanedeki gaipten gelen “Mercimeğin taş ola!” biçimindeki ses, Bosna Hersek’e bağlı Vişegrad kentindeki Drina ırmağı üzerinde yaptırılan, asıl adı Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü olan fakat, İva Andriç’in 1945 yılında yayımladığı bir roman nedeniyle Drina Köprüsü adı ile anılan köprü üzerine anlatılan bir efsanedeki gaipten gelen ses ve Turhal’da anlatılan

“Turhal ovasında yapılan bir savaşta Türk askerlerinden biri şiddetle düşman safları içine dalar ve yalın kılıç akşama kadar savaşır. Güneş battığı sırada arkadan gelen bir kılıç darbesi, bu cengaver yiğitin başını uçurur. Yere düşen kesik baş, yuvarlana yuvarlana şehir dışındaki köprüye gelir. Yoluna devam edecekken gaipten gelen bir ses: “Dur! Kal!” diye kesik başa emreder. O da oracıkta kalır. Türkler muharebeyi kazandıktan sonra oraya bir türbe ile mescid yaptırırlar. Böylece şehrin adı Durkal, zamanla da Turhal olur.⁶ biçimindeki efsanede gaipten gelen ses motifi Azerbaycan ve diğer Türk yurtlarında anlatılan efsaneler arasında önemli benzerliklerin ilginçlerindedir.

Üzerinde türküler yakılan, hakkında masallar oluşturulan, filmleri yapılan Taş Bebek efsanesi Azerbaycan’da Lele Efsanesi adı ile:

“Yahşı ile Zaman evlenir. Uzun müddet keçir. Ancag bunların övladları olmur. Zaman’ın bir gardaşı da varmış.

Bir gün Zaman’la gardaşı Arazın o tayına, Garadağ mahalına sefere çihurlar, zamanın gardaşı uğurüste deyir:

-Yahşı, Allah’a yalvar, bendeye yalvar, ne edirsən et, uşağın olması gardaşımı senden ayıracağam.

Bir gün Yahşı ağlaya ağlaya Lele dağına çihir. Şalını açib nar kolları üste ürgencek gurur. Ürgenceyin içerisine Lele dağından sığallı bir göy daş seçib beleyib goyur. Yahşı bir de bahır ki, ürgenekde uşag ağlayır. Sevinir. Uşağı götürüb eve gayıdır.

Zaman ve gardaşı uşag görüb sevinirler. Yahşı bildirir ki, uşağı onlara Lele Dağı verib. Bu dağ tek olduğu için “Lele Dağı” deyirmişler. Dağın adı ile uşağın adını da Lele goyurlar

Yahşı ile Zaman evlenirler. Aradan uzun bir süre geçer, fakat çocukları olmaz. Zamanın bir de küçük kardeşi varmış. Günlerden bir gün Zaman ile kardeşi, Aras’ın karşı tarafına , Karadağ tarafına sefere çıkarlar. Zamanın kardeşi yola çıkmak üzereyken yengesine:

“Yahşı, Allah’a yalvar; köleye, hizmetçiye yalvar. Her ne yaparsan yap , bir çare bul. .Eğer çocuğun olmazsa seni kardeşimden ayıracağım.” der.

Günlerden bir gün Yahşı, ağlaya ağlaya, Lele dağına çıkar. Şalını açıp nar dalları üzerine beşik kurar. Lele dağından aldığı gök bir taşı da beşiğin içine koyar. Az sonra bir de bakar ki, beşikte bir bebek ağlıyor. Çok sevinir. Çocuğu alıp eve döner.

⁶ Mehmet Önder, Anadolu Efsaneleri, Ankara, 1996, s.129

Kardeşiyle Zaman, dönüp gelince beşikte bebekgörüüp çok sevinirler.Yahşı, bebeği Lele dağının verdiğini söyler. Yalnız olduğu için bu dağa “Lele Dağı” derlermiş. Dağın adından dolayı bebeğin de adını Lele koyarlar.

biçiminde anlatılırken Kıbrıs'ta, Batı Trakya'da ve Anadolu'nun çeşitli yörelerinde özde aynı olmak koşulu ile çok değişik varyantlar biçiminde anlatıldığı görülmektedir. Bunlardan birini M. Şakir Ülkütaşır'dan naklen Saim Sakaoğlu şu şekilde aktarmaktadır: “Anadolu'da Taşbebek efsanesi çok yaygındır. Efsanedeki çocuksuz kadının pek çok Anadolu kadınının kaderini paylaşması, bu yaygınlığın başlıca sebebidir. *Birkaç yıllık bir evli karı kocanın çocukları olmaz. Yıllar geçtikçe gelinde bir telaştır başlar. Zamanla bu telaş yerini bir üzüntüye bırakır. Gelin çocuksuz kalacağı için ağlamaya, Allah'a yalvarmaya başlar. Diğer taraftan daha önce pek çok hemcinsinin başına gelen ikinci kadın olmak zorunda kalması onu daha da üzmektedir. Nitekim çok geçmeden kocası bunun üzerine yeniden evlenir.*

Kocasının başka bir evde, yeni hanımı ile çocuk sahibi olma ümidi ile yaşaması, bu zavallı kadına fazlası ile tesir eder. Düşünür, taşınır; sonunda kararını verir. O kadar mahluka can veren Allah elbet onun yontturduğu bir bebeğe de can verecektir. Hemen bir ustaya gider, kendisine bir taşbebek yapmasını söyler. Mesleğinin ehli olan usta kısa zamanda hazırladığı bir taşbebeği kadına teslim eder.

Kadın o gece bebeği bir güzelce kundaklar. Doğuracağı çocuğu için aldıkları beşiğe yatırır. Onu sabahlara kadar hem sallar hem de ninnilerin en içlisini söyler.

Aktaş diye belediğim
Seni Hak'tan dilediğim
Ak tülbende doladığım
Mevlâm sana bir can versin ninni

Talihsiz kadın sabahlara kadar Allah'a dua eder, üçler, yediler, kırklar aşkına erenler, evliyalı, pirlere hürmetine çocuğuna can verilmesini niyaz eder.

Allah indinde bu dualar kabul olur.Kadının taşbebeği canlanır. Zavallı kadın sevincinden ne yapacağını şaşırır. Sabah olur olmaz hemen kocasının yeni evine koşar, ona da haber verir. Koca, ikinci karısını boşamaz, onu da yanlarına alarak eski evlerine dönerler. Böylece sönmüş bir ocak yeniden canlanır⁷

Dünya efsaneleri arasında taş kesilme motifinin çok yaygın olmasına karşın, taşların canlanması motifi yok denecek kadar azdır. Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun araştırmalarına göre bazı hıristiyan toplumlarda taştan çocuk yapıp canlanmasını belirten efsane ve masallara rastlanmaktadır.⁸

⁷ Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, Ankara, 2003 3.bas. s.138-139

⁸ Hikmet Tanyu, Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Ankara, 1987 s.165

Taşın canlanması motifini taşıyan taşbebek efsanesi Türk efsaneleri arasında tek olup, bütün Türk yurtlarında benzer varyantları yaşayan bu efsanenin, Ali Vahit'in araştırmalarına göre Türkistan taraflarında cereyan ettiği belirtilmektedir.⁹

Stith Thompson, Motif-Index'inde bu motifin çeşitli uluslarda bulunan örneklerinde Fülütün üflenmesiyle taşbebeğin canlanıp peri haline dönüşmesi ya da taştan yapılmış bir aslan heykelinin canlanıp adama dönüşmesi motiflerine rastlansa da Türk halkları arasındaki efsanelerde taşın canlanması olayı sadece taşbebek efsanesinde görülmektedir.

Çok çeşitli örneklerle Azerbaycan, Anadolu ve diğer Türk yurtlarında anlatılan efsanelerdeki ortak yönleri, dolayısıyla bütün yönleriyle kaynaşık büyük bir Türk kültürü yumağını sergilemek mümkündür.

Dünyanın çeşitli yörelerinde yapılan Türk kültürünü yok etme ve asimile etme çalışmaları bu güne kadar nasıl başarıya ulaşamamıştı bundan sonra da ulaşamayacağı ortadadır.

⁹ Ali Vahit, Bolu'da Çocuk Bakımı, Halk Bilgisi Haberleri, c.2, s.85